İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:50. (Mart 2014). ss. 225-242

GÜNCEL SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİNE DAİR BİR TARTIŞMA: "ÖZNENİN ÖLÜMÜ" VE SONRASI

Ali Yalçın GÖYMEN*

Özet
Modern felsefeye yöneltilen postmodern eleştiriler, modern epistemolojinin birçok temel kavram ve kategorisinin yeniden tanımlanıp düzenlenmesini gerektiren koşullar yaratmıştır. Bu makale modern epistemolojinin en önemli kavramlarından biri olan öznelliğin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, postmodernistlerin "Öznenin ölümü" şeklinde dile getirdikleri iddiayı ve buna karşı çıkan görüşlerin argümanlarını özetler. Kavramın tarihsel kökeninin sahip olduğu zengin içeriği vurgulamanın, söz konusu karşı çıkışlara ve kavramın yeniden tanımlanma sürecine faydalı olacağını savunur.

Anahtar Kelimeler: Öznenin Ölümü, Postmodernizm, Öznellik, Modern Epistemoloji

A DEBATE ON CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF SOCIAL SCIENCES: "DEATH OF THE SUBJECT" AND AFTERWARDS

Abstract
The postmodern critiques of modern philosophy creates a condition in which many basic notions and categories of modern epistemology are needed to be rearranged and redefined. This article aims to contribute to the attempts of redefining the subjectivity – one of the most important notions of modern epistemology. It sums up both the so-called claim "The Death of the Subject" of postmodernists and the arguments of the objections against it. It argues that emphasizing the substantiality of the notion's historical origin will be beneficial for those objections and the redefining process of the notion itself.

Keywords: The Death of the Subject, Postmodernism, Subjectivity, Modern Epistemology

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, goymenyalcin@outlook.com

Giriş

Postmodernist bilim teorisi son zamanlarda önceki dönemde olduğu ölçüde kabul görmüyor olsa da, belirli konularda sebep olmuş oldukları muğlaklıklar nedeniyle toplumsal ilişkilere yönelik bilinç biçimlerimizi etkilemeye devam etmektedirler. Bu durumun temelinde özellikle postmodernistlerin büyük anlatıların geçerliliğini sorgulayan eleştirileri yatmaktadır. Zihin yapılarımızın iktidar tarafından geliştirilen söylemlerce şekillendirildiği ve söylem alanı dışında kalan nesnel bir varlık alanının mevcut olmadığı iddiaları, temel varoluş amacı toplumsal gerçekliği anlamak ve açıklamak olan sosyal bilimler ve onları biçimlendiren felsefi altyapı üzerinde aşındırıcı bir etki bırakmıştır.

Postmodernistler bizleri öncelikle genel olarak geçerliliğe sahip olan yöntemlerin varlığına ilişkin kabullerimizi reddetmeye zorlamışlardır. Bununla birlikte, toplumsal yapıların kurucusu olan ve aynı zamanda bu yapıların sahip olduğu hakikati ortaya çıkarmaya muktedir olan bir özne anlayışını da yıkmaya çalışmışlardır. Bu nedenle öznellik kavramının postmodern teorilerin neden olduğu muğlaklıktan en çok etkilenen kavramlardan bir tanesi olduğu söylenebilir. Tarihi öznesiz ve merkezsiz bir olumsallık alanı olarak, toplumsal iyi mefhumunu da görececilik prensibine göre tanımlayan postmodernist teoriler öznelliğe ilişkin modern kabulleri yıpratmaktadır. Söz konusu muğlaklık durumu güncelliğini koruduğu sürece de son dönemdeki gelişmeleri – kitlelerin toplumsal refahtan aldıkları payı artırmak ve siyaseten özgürlüklerini geliştirmek amacıyla giriştikleri ulusal ve uluslararası eylemleri – kavramaktaki tıkanıklığın aşılması mümkün olmayacaktır. Öznellik kavramının taşıdığı anlam ve potansiyelin tartışılması bu nedenle güncel sosyal bilimler felsefesi açısından önem kazanmaktadır.

Bu anlam ve önemin kavranması amacıyla "Öznenin Ölümü" ifadesi etrafında yaşanan tartışmaya odaklanacağım. Bunun nedeni öznenin ölümü ifadesinin, öznelliğin toplumsal ilişkilerin temelinde yer alma ve bu ilişkilerin kurucusu olma niteliğinin gerçeği yansıtmadığı ve bu yüzden toplumsal ilişkileri öznellik üzerinden anlayamayacağımız şeklindeki postmodernist öncüllere dayalı bir sosyal bilim anlayışını özetlemekte olmasıdır. Öncelikle ifadenin öncüllüğünü yapan postmodernist teorilerin temel ontolojik kabüllerini ve bu bağlamda öznenin ölümü ifadesi etrafında yaşanan tartışmayı ele alacağım. Daha sonra bu teorilerin eleştirdiği özne mefhumunun tarihsel bir kurgu olduğu ve kavramın kökeni itibariyle modern felsefi anlayışa göre daha zengin bir içeriğe sahip olmuş olduğunu göstermek amacıyla kavramın tarihsel gelişimi üzerinde duracağım. Son olarak günümüzde kavramın sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmak için ne tür bir yaklaşım içinde bulunulması gerektiğini tartışacağım. Bu tartışmaları yürütürken, gerek postmodern gerekse modern felsefenin öznellik hakkındaki külliyatının betimlemesini yapmak yerine kavramın potansiyelini ortaya koymak amacını gerçekleştirebilmek için çalışmayı tartışma odaklı sürdüreceğim. Postmodernistlerin öznenin ölümü şeklindeki iddiaları ve daha sonrasında günümüzde birçok farklı teorisyenin bu iddiaya karşı yürüttükleri tartışmaları esas alacağım. Çalışmanın kapsamını bu tartışmaları değerlendirebilecek ölçüde sınırlandıracağım.

"Öznenin Ölümü" Tartışması

İnceleyeceğimiz konunun, öznenin ve öznelliğin[1], bugün için tartışmalı bir konu olduğunu söylemek hafif bir ifade olacaktır, çünkü "tartışmalı" nitelemesi sosyal bilimler terminolojisi içinde yer alan hemen hemen tüm kavramlar için geçerli bir ifadedir. Oysa burada inceleme konusu edilecek olan kavram, uzun bir süre önce ölümü ilan edilmiş, bugün kendisini savunanlar tarafından dahi kavramın geçmişte taşıdığı belirli çağrışımlarla aralarına mesafe koymadan savunulamaz hale gelmiştir.[2] İncelememiz öznellik hakkında son yıllarda yapılan yayınları derinden etkilemiş olan "öznenin ölümü" ifadesini ele alarak başlayacaktır. Öncelikle öznenin ölümü ifadesiyle neyin kastedildiğini açıklamaya çalışacağım. Daha sonra bu ifadeyi kullanan teorisyenlerin ontolojik öncülleri üzerinde duracak ve buradan hareketle, söz konusu teorisyenlerin özne kavramını nasıl algıladıklarını aydınlatmaya çalışacağım. Son olarak da, "öznenin ölümü" iddiasının öznelliğin ele alınışı açısından doğurduğu sonuçları, bu ifadeyi savunan ve eleştiren teorisyenlerin benimsedikleri tavırları ele alarak tartışacağım.

Öznenin ölümü ifadesi ile başlayalım. Vincent Descombes'e göre çağdaş Fransız yazarlar tarafından sıklıkla kullanılan öznenin ölümü ifadesi, özne felsefesi (philosophy of the subject) ya da öznenin metafiziği[3] (metaphysics of the subject) olarak adlandırılan felsefi yaklaşımların eleştirisi anlamına gelmektedir. Bu eleştirilerin amacı ise öznelliğin eleştirisi ya da tümden yok edilmesidir.[4] Bu eleştirilerin hedefinde öncelikle Réne Descartes ile başlayan ve Immanuel Kant'ın düşünceleri doğrultusunda yol alan modern Batı felsefesi geleneği bulunmaktadır. Bu geleneğin yanı sıra, Batı toplumlarının toplumsal ve siyasal yaşamını şekillendiren etik – politik anlayışın ve bu anlayışı hayata geçiren öznelliğin eleştirisi de aynı kapsam içinde yer almaktadır.[5]

Öznenin metafiziği olarak adlandırılan modern özne felsefesi ve buna bağlı olarak gelişen epistemoloji anlayışı postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Lyotard modern epistemenin iki ayrı yönde geliştiğini ancak her iki yönün de – işlevsel ve eleştirel – sorunlu olduğunu dile getirmiştir. İşlevsel bilginin ürünü olan araçsal akıl ile konsensüs

---

[1] Özne ve öznellik kavramları sıkça birbirleri yerine kullanılmaktadır. Bu çalışmada, farklı bir yaklaşım benimsenecektir. Öznellik terimi genel olarak özne olma durumunu bildiren, farklı özneleri özne olarak kabul etmemizi sağlayan niteliklerin bütünlüğünün soyut ifadesi olarak ele alınacak; özne kavramı bu nitelikleri daima belirli bir zaman ve mekânda çeşitli formlarda taşıyan varlıkları tanımlamak için kullanılacaktır.

[2] Peter Hudis, "The Death of the Death of the Subject," **Historical Materialism**, Cilt: 12, No:3, s.168.

[3] Öznenin metafiziği terimi postmodernistlerin modern felsefenin gerçekliği aşkınsal bir ilke olarak kurguladıkları özneden yola çıkarak gerçekleştirdikleri eleştiriyi ifade etmektedir. David Carr, **The Paradox of Subjectivity: The Self in the Transcendental Tradition**, Oxford, Oxford University Press,1999, s.3

[4] Vincent Descombes, "Apropos of the "Critique of the Subject" and of the Critique of this Critique," **Who Comes After The Subject?**, New York, Routledge, 1991, s. 120 - 121

[5] Modern felsefenin Descartes ile başlayan Kant ile devam eden ve genellikle Fichte'nin de – ve bu filozoflardan etkilenen diğerlerinin – dahil edildiği kolu Özne Felsefesi geleneği olarak adlandırılmakta ve bu geleneğin özne tasarımı felsefi özne olarak ele alınmaktadır.

gibi geçerliliği tartışmalı olan argümanlar üzerine temellenen eleştirel teori karşısında eleştirel bir tutum sergilemiştir.[6] Lyotard özne kavramını ağırlıklı olarak Kant'ın *Yargı-gücünün Eleştirisi* metninde öne sürdüğü düşünceler üzerinden tartıştığı çalışmasında; öznenin bilgi alanında sahip olduğu iki tür yetiye rağmen ve aslında tam da bu nedenle aşkın bir varlık olamayacağını söyler. Bu yetilerden ilki görünür kılma, belirginleştirme diğeri ise kavramadır. Lyotard'a göre özne yargılama, karar verme ve bilgi üretme gibi bilişsel süreçleri bu yetiler üzerinde temellendirecek bir yapıda değildir, çünkü bu iki yeti mutlak anlamda heterojen etkinlikler olmasalar da bilgi üretme amacına yönelik olarak, kendilerinin bilginin konusu olmayan bir ilke tarafından biraraya getirilmeleri gerekmektedir. Özne bu iki yetiyi birleştiren bir ide olarak var olamayacağı için bunların meydana getirdiği ayrışmayı bünyesinde daima yaşar. Bu tür bir idenin özneye dahil edilmesi gerekmektedir.[7] Bu yüzden bütünlüklü ve evrensel bir özne olarak "düşünen ben"in geçerliliğini varsaymak dayanaksızdır.

Postmodernistler bu yeni epistemolojiyi kurgulayabilmek için meseleye yeni bir paradigma çerçevesinde bakmak gerektiğini savunmuş; modern felsefenin temelinde olan bilinç paradigmasının yerini dil paradigmasının alması gerektiğini belirtmişlerdir. Öznenin ölümü olarak adlandırılan durum işte bu paradigma değişikliğinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Toplumsal ilişkilere yönelik analizin odak noktasında artık modern dönemde olduğu gibi epistemik özne ya da bu öznenin bilincinin içerikleri değil; bir özneler toplamının kamusal, anlamlandırıcı faaliyetleri yer almıştır. Sorgulanan epistemik birim olarak öznenin duyum ve düşüncelerinin yerini dil paradigmasının ortaya koyduğu gösterge almıştır.[8] Burada dile getirmekte olduğumuz süreç sonucunda ortaya çıkan öznenin ölümü ifadesi, öznenin toplumsal gerçekliğin oluşumu ve anlaşılması işleminde sahip olduğu merkezi konumu yani bir Arşimet noktası olma özelliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Bu noktada postyapısalcı düşünürlerin fikirleri üzerinde durarak postmodernistlerin özneye ilişkin eleştirilerinin teorik öncüllerini belirlemek faydalı olacaktır. Postyapısalcı olarak bilinen en temel düşünürler olan Jacques Derrida, Michel Foucault ve Jacques Lacan'ın fikirleri üzerinde duracağım. Derrida eleştirisini yapısöküm yöntemi içerisinde gerçekleştirir.[9] Eleştirilerinin hedefinde Batı felsefesinin temelinde yer alan "bulunuş metafiziği" vardır. Derrida'ya göre tüm filozoflar dolaysız bir kesinlik alanının varlığına inanmaktadırlar ve felsefeleri daima bu alanın "bulunuş"unu açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Felsefeye metafizik özelliğini veren şey, düşüncenin sürekli olarak bulunuş önkabulüne göre biçimlendirilmesidir. Derrida bulunuş metafiziğinin Batı düşüncesi üzerinde sesmerkezcilik ve sözmerkezcilik olmak üzere iki tahrip edici etkisi olduğunu belirtir. Sesmerkezcilik, bulunuş varsayımından hareketle, konuşmanın anlamı dolaysız biçimde

---

[6] Şeyla Benhabib, **Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkılar**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 269-271.

[7] Jean-François Lyotard, "Sensus Communis:The Subject in *statu nascendi*", Trans. Marian Hobson, **Who Comes After The Subject?**, Ed. By Eduardo Cadava, P. Connor and J. L. Nancy, New York, Routledge, 1991, s. 217-235.

[8] Benhabib, **A.g.e.**, s. 276.

[9] Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s. 54-55.

aktardığı inancı nedeniyle, konuşmayı yazıya üstün olarak kabul etmektir. Sözmerkezcilik (logocentrism) ise şeyleri türeyişlerine bakarak bir telos ya da son amaç doğrultusunda kavramaya yönelme biçiminde tanımlayabileceğimiz teleolojik yaklaşımları adlandırmak için kullanılır. Her iki etki de metafizik düşüncenin özünde yer alan tüm düşüncelerin bir temele ya da bir ilk ilkeye dayandığı inancından kaynaklanmaktadır.

Yapısöküm düşünceyi bu metafiziğin etkilerinden kurtarmayı amaçlamaktadır.[10] Bunu, ilk ilke ya da temel ile diğer varlıklar arasındaki hiyerarşik ikilikleri ve bu ikilikleri kabul ettirebilmek için kullanılan metaforları serimleyerek, söz konusu düşüncenin dile getirildiği metni çözme şeklinde yapar. Derrida yapısöküm ötesinde bir yazma biçimini yeni bir hakikat, bir karşı-hakikat yaratma çabası olarak değerlendirir ve metafiziğin tuzağına düşmeye mahkum olduğunu dile getirir. Bunun nedeni hem ortaya konulacak bir hakikatin hem de bunu ortaya koyma kudretine sahip bir öznenin varlığına inanmamasıdır.[11] Derrida'ya göre hakikat ve özne dil içinde üretilen kurgulardan ibarettirler. Değişmez, birleşik ve bölünmez bir varlık olarak öznenin ve de özne tarafından ortaya konulması mümkün olan bir hakikatin varlığına inanmak bulunuş metafiziğinin tuzağına düşmek anlamına gelmektedir.

Foucault'un çalışmalarında ve modernite eleştirilerinde, öznenin ele alınışına Derrida'ya oranla daha sık rastlarız. Özne kavramı genellikle, bu çalışmalarda kendisine göre daha yoğun bir biçimde ele alınan iktidar kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Foucault çok yönlü bir iktidar teorisi geliştirmiştir. İktidarın her an her yerde bulunan ve her yere nüfuz eden, hem üretken hem de baskıcı bir yapısı olduğunu belirtmiştir. İktidarın hem üretken hem de baskıcı bir yapıda olması onun hem bir şeyi yapmayı mümkün kılan hem de kısıtlayan bir yapıda olması anlamını taşır. Üretkenlik ile baskıcılığın iç içe geçmiş olması iktidarın öznellik ile ilişkisini ortaya koyan anahtar noktadır. Foucault'a göre; belirli bedenlerin, hareketlerin, söylemlerin, arzuların bireyler olarak tanımlanması ve inşa edilmesi iktidarın etkisiyledir.[12] Bireyler dünyaya tamamen biçimlenmiş birer özne olarak gelmemişlerdir. Onları özne kılan şey tümü bir biçimde iktidar ile sarmalanmış olan toplumsal ilişkilerdir. Bu sayede bireyler karmaşık, çoğul ve değişken iktidar ilişkilerine göre özneler olmakta (subjected to) ve bu ilişkiler içindeki bir özne (a subject) pozisyonunu almaktadırlar.[13]

Foucault modern dönemde iktidarın bu üretken ve baskıcı pratiklerini uyguladığı kurum ve kavramları incelemiştir. Hapishane, delilik, söylem ve cinsellik hakkındaki çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Geç döneminde ise bu uygulamaların iki ayrı hat üzerinde işlediğini dile getirmiştir. Bunlardan ilki disipline edici hattır. Beden merkezli bir makine biçiminde çalışır. Bireylerin kapasitelerinin optimizasyonunu, sahip olduğu güçlerin gaspını, buna paralel olarak faydalılığının ve uysallığının artışını, iktisadi kontrol mekanizmalarına entegrasyonunu sağlayarak bedeni disipline eder. İkincisi ise popülasyonun biopolitikası biçiminde işleyen düzenleyici hattır. Bu hatta bedenin yaşamın mekaniği

[10] Sarup, **A.e.**, s. 55-59.
[11] Sarup, **A.e.**, s. 54.
[12] Foucault'dan aktaran Amy Allen, "Power, Subjectivity, and Agency: Between Arendt and Foucault," **International Journal of Philosophical Studies**, Cilt 10, No:2, 2002, s.135.
[13] Allen, **A.y.**.

ile ilgili unsurları üzerine odaklanılır. Üreme, doğum, ölümlülük, sağlık seviyesi, yaşam beklentisi ve uzunluğu gibi durumlar hakkında düzenleme yapılır.[14] Foucault bu politikalar aracılığıyla bireylerin özne olarak kuruluşunu biyoiktidar (biopower) kavramı çerçevesinde açıklamıştır.

Foucault'un sonradan biyopolitika olarak adlandırdığı düzenleyici iktidar yapısı hakkındaki görüşlerini dile getirirken kullanmış olduğu bir başka kavram yönetimselliktir (governmentality). Yönetimsellik kavramı Foucault'un neoliberal dönemdeki yeni iktisadi öznelliği düzenleyen iktidar pratiklerini tanımlamak için kullandığı bir kavramdır. Foucault'a göre klasik liberal mantık çerçevesinde liberal özne *Homo oeconomicus* kendi çıkarları peşinde koşarken başkalarının da çıkarlarının tatmin edilmesini sağlayan ve bu yüzden kendi haline bırakılması gereken bir özneydi. Neoliberal *Homo oeconomicus* ise sadece kendi çıkarları peşinde koşan biri değil, aynı zamanda yatırımlarının karşılığını alabilmek için kendisi üzerinde çalışması gereken ve kendisi sermayenin potansiyel kaynaklarından biri olan bir öznedir. Bu özne realiteyi kabullenen ve çevresel değişkenlerdeki değişikliklere sistematik bir biçimde yanıt verebilen bir öznedir. Aynı zamanda Foucault'a göre tamamen yönetilebilir bir öznedir. Bu sayede yönetimin daha dolaylı yollarla hareket edebilmesine ve toplumsal olan karşısındaki etkinliğini artırmasına zemin hazırlamaktadır. Bu öznellikle ortaya çıkan yeni toplumsal durum, önceki dönemin disipliner toplumlarında olduğu gibi istenmeyen kişilerin elemine edildiği ve zor yoluyla tekrar topluma entegre edildiği sistem yerine, rekabet ve karlılık mantığının bireylerde yarattığı çeşitlilik kapasitesinden faydalanarak yeni toplumsal yönelimler oluşturma şeklinde işleyen bir kontrol mantığına geçişi yansıtmaktadır.[15] Bu görüşlerden hareketle öznenin kendisini kurma kapasitesinin Derrida'da olduğu gibi Foucault'da yadsınmış olduğunu söylemek mümkündür. Modern öznenin kendiliği tamamen toplumsal koşulların, iktidar mekanizmalarının ve bunların oluşturduğu söylemlerin belirleyiciliği altındadır.[16] 20. Yüzyıl'ın son çeyreği itibariyle gelişen kontrol toplumuyla birlikte bu eğilim daha da kuvvetlenmektedir.

Lacan'ın özne hakkındaki düşünceleri dil ve psikanaliz çerçevesinde gerçekleşir. Lacan öznelliğin toplumsal ilişkiler tarafından kurulduğu anlayışını Derrida ve Foucault ile paylaşmaktadır. Lacan'a göre öznelliğin oluşumundaki temel itki arzulardır. Arzu öznenin peşinde koştuğu ama asla tam olarak tatmin etmesi mümkün olmayan ideal tasarımlar olarak tanımlanır. Lacan arzunun asla tam olarak erişilemeyecek bir konumda olduğunu ve bu nedenle özneyi başkalarının sevgisini elde etmeye yönelttiğini belirtir. Bu yönelim

[14] Micheal Donnelly, **Micheal Foucault: Philosopher**, (Der.) Ewald, François, Hertfordshire, Wheatsheaf, 1992, s. 199-201.

[15] Jason R. Weidner, "Governmentality, Capitalism, and Subjectivity," **Global Society**, Cilt 2, No: 4, Ekim 2009, s. 401-404.

[16] Foucault'un söylemin belirleyiciliği konusunda belirli bir limit öngördüğü söylemek mümkündür. Foucault'a göre *parrhesia*, hakikatin ani ve iradi bir biçimde dile getirilişi, özneye kendini kurması için bir olanak ve özgürlük fırsatı sunmaktadır. *Parrhesia*'nın bir hak ya da kendiliğinden sahip olunan bir öz olmadığını ancak bu sayede insanların kendilerini kurma gerekliliğini yerine getirebildiklerini söyler. John S. Ransom, **Foucault's Discipline: The Politics of Subjectivity**, London, Duke University Press, 1997, s. 165-166.

özneyi "başkası"na, "sen"e ve hatta "ben"e karşıtlık içinde girilen bir oyuna dahil eder. Bu süreç içerisinde de öznelliğin bir öz değil de toplumsal ilişkiler; öznenin yukarıda ayrım içinde olduğu söz konusu varlıklar arasındaki ilişkiler kümesi olduğu dile getirilir. Öznellik bireyden önce varolan ve bireyin kültürel kimliğini belirleyen bir anlamlama sistemine etkinlik kazandırmakla oluşur.[17] Anlama sisteminin bireyin kültürel kimliğini oluşturarak onu bir özneye dönüştürmesini sağlayan şey ve aynı zamanda kurulu düzeni koruyan şey ise söylemdir.[18]

Postmodern düşünceyi biçimlendiren ontolojik öncüller göz önünde bulundurulduğunda modern öznenin, bireyin nasıl olup da sorunun bir parçası olarak görüldüğü açıklık kazanmaktadır. Postmodern ontoloji söylem ve konuşma olarak bölünmüş olduğunu kabul ettiği dil alanını diğer her şeyin üzerinde görmektedir. Dil dışında kalan her şey dilsel varlığın dünyası karşısında ikincil durumdadır, çoğunlukla bu dünyanın gölge fenomenleri olarak kabul edilirler.[19] Bu durumda özneye ancak dilin yapısı içerisinde belirlenmiş olan sınırlı bir alanda var olmak düşmektedir. Modernistler tarafından tarihsel olayların etkin gücü olarak kabul edilen fail birey özne, aslında olduğundan (dildeki bir kategori) çok daha önemli bir varlık olarak kabul edildiği için postmodernistlerce eleştirilmektedir.[20] Bu tür hümanist bir insan anlayışının aslında tözsel bir karşılığı olmayan kurmaca bir kavramı tarihin kurucu gücü olarak görmesi sorunludur.[21] Eleştirilen diğer bir nokta özneye atfedilen temsil edici (representative) olma niteliğidir.[22] Aslında varolanın aksine öznenin, kendi dışındaki şeyleri kendi akli özellikleri doğrultusunda tasarlayıp bilgi nesnesi haline getiren üstün bir konuma yükseltilmesi söz konusudur. Oysa özne bu tür belirli ve otonom bir varlık olarak düşünülemez.[23] Yine modernistlerin iddia ettikleri gibi anlamın üreticisi (meaning-making) olma ve kendinin bilincine sahip (self-counsciousness) olma özellikleri insan bireylerinin özne olarak kurulum sürecinde atfedilmiş özellikler olarak ele alınmalıdır. Sonuç olarak, insan tarihin ve toplumun kurucu Özne'si değil, bizzat Batı kültürü tarafından inşa edilmiş ve o kültüre ait bir parça olan unsurudur.[24]

Postmodernistler, postyapısalcı öncüllerinin etkisi ile geliştirmiş oldukları öznenin ölümü fikri ile günümüzde sosyal bilimler, felsefe ve bu tür alanların kesiştikleri noktalarda oldukça etkili olmaya devam etmektedirler.[25] James Heartfield postmodern teorilerin en

---

[17] Sarup, **A.g.e.**, s. 40-42.

[18] Söylemin Lacan'ın teorisinde taşıdığı anlam ve oynadığı rolü inceleyen bir metin olarak bkz. Mark Bracher vd. (Der.), **Lacanian Theory Of Discourse: Subject, Structure, and Society**, New York, New York Universty Press, 1994.

[19] D. Gray Shaw, "Happy In Our Chains?: Agency And Language In The Postmodern Age," **History and Theory,** Cilt 40, No: 4, Aralık 2001, s.6.

[20] **A.e.**, s.2.

[21] Şefik Deniz, "Öznelcilik ve Eleştirisi," **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, No 2, Aralık 2006, s. 227.

[22] Agnes Heller, "Death of the Subject," **Thesis Eleven**, Cilt: 25, No: 1, 1 Haziran 1990, s. 38.

[23] Michel Henry, "The Critique of the Subject," **Who Comes After The Subject?**, New York, Routledge, 1991,s. 157.

[24] James Heartfield, **The "Death of the Subject" Explained**, Sheffield, Sheffield Hallam University, 2006, s. 23.

[25] Postyapısalcılığın postmodernizm üzerindeki etkisini açıklayan temel eserlerden birisi Madan Sarup'un Türkiye'de de yayınlanmış olan kitabıdır. Bkz. Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Post-**

başta tekil nesnel bir hakikatın varlığını sorgulayan teoriler olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.[26] Heartfield'e göre, postmodernistlerin tekil ve nesnel hakikat anlayışına yönelttikleri eleştiriler aşırı bir öznellik içermiştir ve bu durum postmodernist teorisyenlerin öznelliğe ilişkin asıl tavırlarının geç anlaşılmasına neden olmuştur. Postmodernistlerin kendi tercihlerinden kaynaklanan isyanları, her tür bilimsel ve ahlaki otoriteye direnme biçiminde ortaya çıkar. Onlara göre modern düşünceye yön veren teoriler, postmodernistlerin ifadesiyle büyük teoriler (Grand theories) ve meta anlatılar, farklılıkları sıfırlayan ve cansız bir tekbiçimliliği empoze eden anlatılardır. Gerçekliğin sahip olduğu karmaşıklığı kendisi ile özdeşliğe (self-sameness) indirgeyen bu anlatıların yapısökümüne uğratılması ve şeyler arasındaki fundamental farkların ortaya konması gerekmektedir. Postmodernistlerin büyük teorilerin en büyüğü olarak ele aldıkları özne kavramını yapısökümü gerçekleştirilmesi gereken kavramlardan ilki olarak ilan etmeleri ile bu teorilerin asıl hedefleri açığa çıkar.[27]

Öznenin yapısökümü faaliyeti şu şekilde işlemektedir: Özne ve nesne birbirine zıt olan şeyler değildirler, aksine birbirlerini karşılıklı olarak desteklerler. Bu yüzden eğer tekil ve nesnel bir hakikat zeminin varlığı eleştirilecekse, tekil ve yekpare bir özne anlayışının da bu eleştiriden muaf olması düşünülemez.[28] Postmodernistlerin bir zorunluluk olarak gördükleri özne eleştirisinin vardığı nokta; şu ya da bu öznenin belirli davranışlarının eleştirisinin ötesine geçmiş ve özne kavramının kategorik bir eleştirisi halini almıştır.[29] Diğer bir deyişle, postmodernistler özneyi modernitenin sorunlarından etkilenen ve kurtarılması gereken bir varlık olarak değil de sorunun bir parçası olarak görmektedirler.[30] Ve de bu yüzden öznenin ölümünü, metafiziğin sonu gibi bir takım ifadelerle ilişkilendirilerek olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedirler.[31]

Burada son olarak postmodernistlerin öznenin ölümünü iddia edişlerinin sonrasında doğan sonuçları, ortaya çıkan yeni öznellik anlayışlarını inceleyeceğim. Özne kavramına getirilen kategorik eleştiriler elbette ne postmodernistleri ne de eleştirmenlerini insanların arasındaki ilişkiler üzerine düşünmekten ayrı koymamıştır. Bununla birlikte bu düşünme süreci ağırlıklı olarak bireyleri merkeze koyan ve ona kurucu bir nitelik atfeden özne kavramı kullanılmadan yürütülmektedir. Heartfield *The "Death of the Subject" Explained* adlı kitabında toplumu anlama çabasının öznenin ölümünün ilanından sonra merkeze insanı koymaktan kaçınan bir karakter aldığını vurgulamaktadır. İnsanlar bu süreçte

---

modernizm, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004. Bu kitapta ele alınan düşünürlerden Michel Foucault'un öznellik meselesi hakkındaki görüşlerinin altını çizmek gerekmektedir. Onun bireysel özneyi boş bir kendilik ve asıl önemlisi söylemlerin kesişimi olarak tanımlayışı postmodernistlerin dile getirdiği "öznenin ölümü" sloganının gelişiminin esin kaynaklarından biridir. Sarup, **A.g.e.**, s. 110.

[26] Heartfield, **A.g.e.**, s. 16.

[27] **A.e.**, s. 17.

[28] **A.e.**, s. 19-20.

[29] Descombes, **A.g.e.**, s. 121.

[30] David Gray Shaw, "Happy In Our Chains? Agency And Language In The Postmodern Age," **History and Theory**, Cilt 40, No: 4, Aralık 2001, s. 2.

[31] Agnes Heller, "Death of the Subject," **Thesis Eleven**, Cilt: 25, No: 1, 1 Haziran 1990, s. 24.

artık birey, irade, kişilik, bilinç vb. kelimelerle değil insan – sonrası (posthuman) olarak tanımlanmaktadırlar. Heartfield insan – sonrası kavramını bir Marilyn Manson şarkısının sözlerinden esinlenerek ortaya atmıştır. Her ne kadar bu söz konusu çalışmada dile getirilmese de, Jean-François Lyotard'ın insanlık tarihini insan özneden arındırılmış bir süreç olarak ele aldığı ve liberal demokratik sistemleri eleştirdiği bir çalışmasının insan – sonrası teriminin uygulamasına örnek olarak göstermektedir.[32] Heartfield'e göre özne kavramının değersizleştirilmesini sağlayan bir başka kavram da öteki (other) kavramıdır. Açıklama gücü oldukça yüksek olan öteki kavramı – ben - öteki ikiliği – belirli bir noktadan sonra bu gücünü yitirmekte ve özne kategorisine yöneltilmiş teorik bir saldırıyı simgelemektedir.[33] Batı karşısında Doğu, insan karşısında doğa, yetişkin karşısında çocuk, erkek karşısında kadın olma gibi durumları açıklamak için kullanılan öteki kavramı, toplumsal örgütlenmenin belirli ve tarihsel olarak geçici karşıtlıkları insanlık durumunun tamamına yayma işlevi görmekte; açıklamak için kullanıldığı ikiliklerin aşılabilir olmadığını dile getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Hegel'in Efendi – Köle diyalektiğinde tanımlanan toplumsal çelişkilerin bu çelişkilerin taraflarından en azından birinin öznelliği sonucu aşılması örneğinin aksine, öznelliği tarihten dışlamakta, bir anlamda öznelliğin olumsuzlanışını ifade etmektedir.[34] Son olarak; postmodern teoriler karşısında modern düşüncenin en önemli savunucularından biri olan Jürgen Habermas ve takipçilerinin kullandığı öznelerarasılık (intersubjectivity) kavramının da özne kategorisinin gözden düşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Habermas'a göre postmodernistlerin metaanlatı olarak gördükleri rasyonalite, öznelerarası bir akıl anlayışı çerçevesinde yeniden şekillendirilmelidir.[35] Böylece toplumsal ilişkilere biçim veren ilke olarak öznenin istencini (will) özneler arasındaki müzakere alacaktır. Toplumsal ilişkiler özgür iradelerin çatışma alanı olmaktan çıkıp, bu iradelerin rızaya dayalı bir biçimde uyumlulaştığı bir alan olacaktır.[36]

Özne kavramı üzerine Kıta Avrupa felsefe geleneğinin doğurduğu tarihsel bir oydaşmanın Habermas'ın alternatif öznellik projesi ve postmodernistlerin kategorik reddiyeleri çerçevesinde aşınmış olduğu ve bu durumun insanları, öznelliklerini anlamlandırmaları hususunda tedirgin edici bir hal aldığını kabul edebiliriz. Bununla birlikte kavramın kökenine yönelik incelemelerin özne kavramını tamamen ortadan kaldırmayı gerektirecek bir durumun olmadığını iddia eden teorisyenler de mevcuttur.[37] Gérard Granel ve Peter Hudis gibi teorisyenler güncel tartışmaların hep bir arada düşünüldüğünde özne kavramının kategorik reddini kaçınılmaz hale getirmekten çok, tek yönlü bir tasarım olan felsefi öznenin yerini sosyo-politik hakikat alanı içinde çelişkili bir konuma sahip olan gerçek özneye bırakması gerektiğini savunmaktadırlar.

---

[32] **A.e.**, s. 32-33.
[33] **A.e.**, s. 58-59.
[34] **A.e.**, s. 66
[35] Deniz, **A.g.e.**, s. 224.
[36] Heartfield, **A.g.e.**, s. 77-78.
[37] Kavramın etimolojisindeki ikili yapıyı ortaya koyan çalışmaların son zamanlarda yapılmış olduğu düşünüldüğünde, öznenin gerçek anlamıyla tartışılmaya yeni yeni başlandığını söylenebilir. Bu durum daha sonra üzerinde duracağımız öznenin ölümü ifadesini temkinli bir biçimde karşılama zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Tıpkı Habermas gibi postmodernist teorilere karşı eleştirel bir tutum içinde olan Granel'in, ortaya attığı "Özneden sonra kim geliyor?" sorusu öznenin ölümü tartışmalarına farklı bir boyut katmıştır. Granel sorunun yanıtını ararken "kim" sözcüğüne özel bir vurgu yapmaktadır. Ona göre özneden sonra "kim"in geleceğini sormak orijinal bir arayış içinde olmak anlamına gelmektedir, çünkü postmodernistlerin iddialarının aksine modern felsefe geleneği içinde bu soruya verilen yanıtlar daima "ne" sorusuna verilen türden yanıtlar olmuşlardır. Ne *Cogito* ne de modern zamanlara karakterini veren sermaye ya da teknoloji gibi kavramlar somut kişilere gönderme yapmamaktadırlar. Bu yanıtlar daima akıl gibi ya kişilerin kendilerinden soyutlanarak onlara hükmeder konuma sokulan özellikleri ya da kişilerin iradeleri dışında biçimlenen toplumsal güçler biçiminde dile getirilmiştir.[38] Diğer bir deyişle, Batı felsefe geleneğinin özne anlayışını oluşturan insan bireyi (human individual) hiçbir zaman somut belirli bir kişi olarak tasarımlanmamıştır. Tersten düşünüldüğünde şöyle de söylenebilir: somut - gerçek bir x kişisi hiçbir zaman kendi yaşamının öznesi olarak kabul edilmemiştir. Bu yüzden Granel'in iddiaları bizi modern felsefenin yanıtını vermediği, postmodernistlerin ise sormaktan tümüyle kaçındıkları bir "kim" sorusu ile karşı karşıya bırakmaktadır.[39]

Özne Kavramının Tarihsel Gelişimi

Özne Kavramının Etimolojisi

Günümüzde bir yandan insanların kendi düşüncelerinin, arzularının ve eylemlerinin özneleri olduklarını düşünmeleri istenirken diğer yandan da özne kavramının asılsız ve yanıltıcı bir kavram olduğu, öznenin kendisini yaratan kültürün boyunduruğu altındaki bir unsur olduğu iddia edilmektedir. Bu durum daha sonra değineceğimiz gibi, öznenin krizi olarak adlandırılmaktadır. Özne sözcüğünün etimolojik incelemesi bize, günümüzde öznenin tanımına yönelik söz konusu tartışmanın – bir yandan insanları özne olmaya cesaretlendiren diğer yandan da öznenin asılsız bir kavram olduğunu bildiren tutumların varlığının – rastlantısal olmadığını göstermektedir. Kavram tarihsel gelişimi içerisinde gerçekten de örneğin hem özgür irade sahibi bireyi hem de hükümdarın boyunduruğu altında bulunanları adlandırmak için kullanılmıştır.[40] Bu açıdan bakıldığında güncel özne tartışmasının aldığı boyut yani özne kavramının kullanımına şüphe ile bakılması tesadüfi değildir. Kavramın modern dönemde kazanmış olduğu içerik bu tür anlam kargaşasına davetiye çıkarmaktadır. Bununla birlikte yine daha sonra tartışacağımız gibi bu durum aslında kavrama asıl gücünü veren temel niteliği oluşturmaktadır.

---

[38] Gérard Granel, "Who Comes after the Subject?," **Who Comes After The Subject?**, New York, Routledge, 1991, s. 148-149.

[39] Peter Hudis'in kim sorusuna kendi yaşamlarını şekillendiren somut insanlar yani gerçek (actual) özneler biçiminde verdiği yanıtın dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz. Hudis, 1999 yılında Seattle'da gerçekleşen protestoları düzenleyenlerin kendi özgürleşmelerinin öznesi olmaya aday olan gerçek öznelerin ortaya çıkış sürecini başlatmış olabileceklerini düşünmektedir Hudis, **A.g.e.**, s. 166-168

[40] Balibar, **A.g.e.**,s. 17-18.

Özne kelimesinin İngilizce, Almanca ve Fransızca'daki karşılıkları olan *subject*, *Subjekt* ve *sujet* sözcükleri Latince'deki *subjectum* kelimesinden türetilmişlerdir. *Subjectum* Romalılar tarafından Antik Yunanca'daki *hypokeimenon*'un karşılığı olarak kullanmış bir kelimedir.[41] Dolayısıyla özne kavramının asıl kökeni kelime anlamı "alta yerleşmiş ya da itilmiş olma - destekleme" anlamına gelen bu Yunanca sözcüktür.[42] Alta yerleşmiş olma – destekleme ile aynı zamanda biçimlendirme durumunun öznellikle[43] ilişkilendirilmesi Aristoteles'le birlikte olmuştur.[44] Aristoteles'e göre kendisi hiçbir şekilde değişime tabi olmayan ancak bununla birlikte maddeye biçimini veren, bir şeyi ne ise o yapan bir ilke mevcuttur. Ona göre şeylerin özü mahiyetindeki bu ilke yani töz (*ousia*), varlıkların taşıyıcıları oldukları tüm yüklemleri içinde barındıran diğer bir deyişle varlıkların maddi bütünlüklerini biçimlendiren kuvvet olarak anlaşılmalıdır.[45] Varlıkların altında yatan, onları destekleyen – diğer bir deyişle görünenin ardında bulunan – ve onlara biçimlerini kazandıracak olan ereği (*telos*) veren şey, Aristoteles'in töz olarak adlandırdığı bu ilkedir. Şeyleri ne iseler o hale getiren bu ilke yani töz, görünen değil görünenin altında olandır, onu destekleyen (Lat. Subjectum, İng. substratum) ve aynı zamanda biçimlendirendir. Özne de varlıkları biçimlendirmesi, diğer bir deyişle onların altındaki sebep olması nedeniyle *hypokeimenon* olarak anılmaya başlanmıştır.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi özne sözcüğü Batı dillerindeki anlamını – en azından modern dönemdeki anlamını – Yunanca'dan almış olsa da, sözcüğün kökeni Latince'den gelmektedir. Éttienne Balibar, *hypokeimenon* sözcüğünün Latince'deki karşılanışında kavramın ikinci bir anlam kazanmış olduğunu ve anlam açısından ortaya çıkan bu ikili yapının bugünkü özne tartışmalarını derinden etkilediğini belirtmektedir. Ona göre Latince'deki etimolojik gelişimi belirleyen husus bir tür "kelime oyunu" olmuştur. Bir yanda *hypokeimenon* sözcüğünü anlam açısından birebir karşılayan ve destek ya da temel (substratum) anlamına gelen *subjectum* sözcüğü, diğer yandan da sözcüğün maskülen çekimi olan ve Ortaçağ'da bağımlı, madun anlamlarına gelen *subditus* kelimesinin eşanlamlısı olarak tanımlayabileceğimiz *subjectus* sözcükleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki mantık, gramer ve ontoloji alanlarında ikincisi ise hukuk, siyaset ve teoloji alanlarında anlam kazanmışlardır.[46] Zaman içerisinde özne kavramı (Subjekt) Almanca'da özellikle Kant'ın etkisi ile sadece kişisel özelliklerin faili olma anlamındaki *subjectum* sözcüğü ile özdeşleşmiş iken, kelimenin Fransızca, İngilizce ve İspanyolca dillerindeki karşılıkları *subditus* yani hukuka ya da iktidara tabi olma anlamını da korumayı sürdürmüşlerdir.

---

[41] Elias Palti, "The "Return Of The Subject" As a Historico - Intellectual Problem," **History and Theory**, Cilt 43, Şubat 2004, s. 62.

[42] Nick Mansfield, **Öznellik: Freud'dan Haraway'e Kendilik Kuramları**, İzmir, Aralık, 2006, s. 13.

[43] Bu çalışmada öznellik terimi genel olarak özne olma durumunu bildiren, farklı özneleri özne olarak kabul etmemizi sağlayan niteliklerin bütünlüğünün soyut ifadesi olarak ele alınacak; özne kavramı bu nitelikleri daima belirli bir zaman ve mekânda çeşitli formlarda taşıyan varlıkları tanımlamak için kullanılacaktır.

[44] Palti, **A.g.e.**

[45] Metin Becermen, **Aristoteles'in Varlık Felsefesi**, http://felsefe.kku.edu.tr/belgeler/ders/Aristoteles/varlik_Aristo.pdf, İndirilme Tarihi: 04.02.2013.

[46] Etienne Balibar,"The Subject", **Umbr(a): Ignorance of the Law**, Çev. Roland Vegso, Cilt: 1, 2003, s. 9.

Sonuç olarak özne kavramı bu dillerde bir yandan biçimlendirme ve egemen olma durumunu diğer yandan da bağımlılık altında olmayı ifade etmekte; aynı anda hem "kim" sorusunun hem de "ne" sorusunun yanıtını teşkil etmektedir.[47] Dolayısıyla özne aynı anda hem serbestliğe ve hem de kısıtlamaya gönderme yapan bir kavram olarak görülmelidir.[48] Egemen olmanın ve aynı zamanda tabi kılınmanın diyalektik bir birleşimi olarak kavranmalıdır. Mansfield, Balibar'ın altını çizdiği bu ikili anlamlılık durumunu diğer bir ifadeyle öznellik paradoksunu "insan daima bir şeyin öznesi ya da bir şeye göre öznedir" şeklinde ifade etmiştir.[49] "Kim" sorusunun yanıtı olan özne bir şeyin öznesi egemen bir varlık, "ne" sorusunun yanıtı olan özne ise tabi kılındığı şeyin nesnesi haline gelmiş söz konusu şeye göre özne halini almıştır. Bu açıdan bakıldığında özneyi hakikatin ve anlamın kurucusu olarak yani sadece tek bir belirlenimi ile ele alan modern düşünce ve modern düşüncenin bu özne tanımı veri alıp özne kavramını asılsız ve geçersiz ilan eden postmodernistler, kavrama ilişkin birbirine zıt bir duruş sergiliyor olsalar da kavramın özünde sahip olmuş olduğu anlam zenginliğini yadsımakta birleşmektedirler. Bunun sonucunda öznellik günümüzde bir dizi belirsizlik alanı içerisinde varlığını sürdürebilmektedir. Bu durumu daha iyi kavrayabilmek için modern dönemde öznellik paradoksunun yadsınması sonucu oluşan tek yönlü öznellik anlayışının gelişimi üzerinde duracağım.

Öznelliğin Paradoksunun Yadsınması

Öznenin ölümü fikrini ortaya atan postmodernist teorisyenler özne kategorisini, biraz daha spesifikleştirecek olursak modern özneyi eleştirirlerken; karşılarında daima sabit kalan, postmodernistlerin öncülleri kabul ettikleri düşünürler dışında herhangi bir eleştiriye uğramamış kısacası dört başı mamur bir teori varmış gibi davranmaktadırlar. Oysa Rasyonalizm, Aydınlanma, Transandantal İdealizm ve diğer modern düşünce akımları özne kavramını *subjectum* ile özdeşleştirmiş olmaları ve doktrinlerinin temeline özne kavramını yerleştirmeleri gibi ortak bazı tavırlar nedeniyle – kendi aralarındaki önemli farklılıklara rağmen – bir arada değerlendirebilecek olsa dahi bu görüşlerin tüm modern düşünürler tarafından kabul edilmiş olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.[50]

[47] Edmund Husserl, özne kavramının birbirine zıt iki anlamı barındırıyor oluşunu "öznelliğin paradoksu" olarak isimlendirmektedir. Burada paradoks sözcüğünün olumsuz bir anlamda kullanılmadığını belirtmemiz gerekiyor. Öznenin aynı anda birbirine zıt iki belirlenime sahip olması sosyopolitik gerçekliğe denk düşen, insanlık durumu ile alakalı bir olgudur. Husserl'den aktaran Carr, a**.g.e.**, s.3

[48] Balibar, A**.g.e.**, 15-19.

[49] Mansfield, **A.g.e.**, s. 13.

[50] Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, bu akımların geliştirdiği kendi kendisini kuran, özgür iradeye sahip bir özne anlayışı postmodernistlerden ve onların öncülleri olarak kabul ettikleri filozof ve düşünürlerden önce de eleştiri konusu edilmiştir. Örneğin *Karl Marx* yanlış bilinç (false consciousness), *Sigmund Freud* da bilinçaltı kavramlarını ortaya atarak kendinin bilincine (self-consciousness) sahip özne anlayışını eleştirmiş; dil ve antropoloji alanlarında ise yapısalcılık etkisi ile öznenin dil ve kültür gibi toplumsal yapılar karşısında ikincilliği ilan edilmiştir. Bu gelişmelerin temelinde özneyi sadece felsefi özneye indirgeyen modern felsefe geleneğinin neden olduğu anlam daralmasının toplumsal koşulların ve düşünce biçimlerinin değişimi ile birlikte açıklayıcı gücünü yitirmesi bulunmaktadır. Örneğin yukarıda ismi geçen Marx farklılaşan tarihsel ve toplumsal koşullar içinde yönetimde söz sahibi olmak isteyen yeni bir öznenin işçi sınıfının temsilcisi olarak,

Modern felsefenin tarihi, bir bakıma, öznelliğin paradoksu olarak adlandırdığımız ikili anlam yapısının yadsınması sonucu ortaya çıkan tartışmaların tarihi olarak da okunabilir.[51] Bu bölümde söz konusu tartışmalara konu olan modern felsefenin özne anlayışını ve bu anlayışın doğurduğu sonuçlar üzerinde duracağım.

Öncelikle kısaca modern epistemenin anahatları ve öznenin bu yapı içinde nasıl konumlandırılmış olduğu üzerinde duralım. Modern episteme hakikatin öznenin bilincine yansımış olan temsiller biçiminde kavranacağı ön kabulüne dayanır. Bu doğrultuda temel sorun olarak bilinçteki temsiller düzeninin nasıl olup da benliğin dışındaki temsiller düzeniyle uyumlu kılınacağı meselesidir. Modern epistemeyi oluşturan iki ana gelenekten biri olan ampiristler bu sorunu duyumların sunduğu doğrudan ve dolayımsız kanıtlara, rasyonalistler ise zihnin yapısal özelliklerinin sağladığı yargılama gücüne dayanarak çözebileceklerini düşünürler.[52] Bunu yaparken de gerek duyumların gerekse de zihinsel gücün sahibi olarak tanımladıkları özneye temsil edilen nesne karşısında ontolojik bir öncelik ve hakikati bulma ve dile getirme önceliğini tanırlar. Bu durum beraberinde öznenin kökeni itibariyle sahip olduğu iki yönlülüğün törpülenmesini getirmektedir. Kavramın içerdiği bağımlı olma, bir şeye göre özne olma anlamı bu yeni tanımlama süreci içerisinde dışarıda bırakılmıştır.

Modern epistemenin bu tercihinin doğurduğu sonuçlar üzerinde duralım. Edmund Husserl öznellikle ilgili olarak, bu kavramın çelişkili bir yapıya sahip olduğunu savunan teorisyenlerle paralel bir biçimde; insan öznelliğinin paradoksunun, eşzamanlı olarak dünya için özne olmak ile dünya içinde bir nesne olmak olduğunu belirtmiştir.[53] Öznelliğin çelişkili yapısını törpüleyerek, Husserl'in ifadesiyle dünya için özne olma özelliğini mutlaklaştırmış ve dünya içinde nesne olma halini yadsımış olan modern felsefe, öznenin nesneler dünyasından kopuk kendinden menkul bir varlık olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle, modern felsefenin gelişimi ile ortaya çıkan felsefi özne, bağımlı olma yani bir şeye göre özne olma (being subjected to something) durumu ile bir şeyin öznesi olma (subjecting something to) arasındaki bağın kopmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da gerçek özne kavramının ikili yapısından ve dolayısıyla bu gerçek öznenin içinde bulunduğu toplumsal gerçeklikten koparılmış bir tasarı olarak var olmuştur.

---

yapısalcılar ise 20. Yüzyıl'ın değişen bilimsel paradigmasının sonucunda felsefi özneyi eleştirmişlerdir. İlk eleştiride sınıfsal farklılıkların mevcudiyeti öznelerin bilincini belirlediği, ikincisinde ise toplumları meydana getiren kültürel yapıların öznenin hareket alanını belirlediği fikri ortaya atılmış; kısacası özne kavramının ortaya çıkışında sahip olduğu bir diğer anlam olan "bir şeye göre özne" anlayışına – farklı ölçülerde de olsa – atıf yapılmıştır. Carr, **A.g.e.**, s. 5.

[51] Şeyla Benhabib modern dönemin kendi içinde 3 ayrı hatta ilerleyen eleştiri geleneği doğurduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki Hegel – Marx ve Freud'un temsil ettiği tarihsel ve psikanalitik gelenek, ikincisi modern epistemeyi bir tahakküm epistemesi olarak gören Nietzsche, Heidegger ve Adorno – Horkheimer çizgisi, üçüncüsü ise Saussure, Frege ve Wittgenstein'ın biçimlendirdiği dil felsefesi tabanlı eleştiri hattıdır. Ayrıntı için bkz. Benhabib, **A.g.e.**, 273 - 276.

[52] Benhabib, **A.g.e.**, s. 272.

[53] Carr, **A.g.e.**, s.3

Bu durum sosyal yaşamda ve felsefe ile sosyal teoride bir takım ikiliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan ilki modern felsefenin "ilk günah"ı olan özne – nesne ikiliğidir.[54] Özne – nesne ikiliği; öznenin kendisi dışında kalan varlıklar alemini, daha basit bir ifadeyle dış dünyayı nesneleştirme ve bu nesneler bütünü üzerinde hükümranlık kurma sürecini ifade eder. Bu süreç içerisinde özne dış dünyayı kendi marifetiyle, yine kendi istek ve ihtiyaçlarına göre düzenler.[55] Bu durumda öznenin dış dünya ile ilişkisi gerek düşünsel anlamda gerekse sosyo-politik anlamda araçsal bir hal alır.[56] Öznenin varoluşundaki çelişkili durumdan yalıtılarak soyut ve türdeş bir varlık olarak tasarlanması onun dış dünyadan yabancılaşmasına neden olmanın yanı sıra, öznelliğin niteliğine ilişkin ikinci bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Belirlenim tartışması olarak adlandırabileceğimiz bu tartışma[57], öznenin bilincini biçimlendirenin bizzat öznenin kendisi mi yoksa kendisi dışındaki güçler mi olduğu biçiminde özetleyebileceğimiz bir soru etrafında şekillenmektedir.[58]

Kronolojik açıdan bakıldığında özne – nesne çelişkisinden daha sonra meydana gelen bu tartışmanın bir bakıma önceki tartışmadan daha temel bir meseleyi dile getirdiğini söyleyebiliriz. Bunun bir nedeni kuruculuk tartışmasının kendilik anlayışımızın nereden geldiği yönündeki temel, ontolojik bir soru etrafında şekillenmesidir.[59] Özne – nesne çelişkisi meselesinde öznenin dış dünya ile ilişkisi, diğer bir ifade ile kendiliğin kendi-olmayanla kurduğu bağ ele alınırken; ikinci tartışmada söz konusu kendiliğin bizzat kendisi tartışmanın konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir neden ise kuruculuk tartışmasının yani belirlenim meselesinin gerek Marx, Freud ya da yapısalcılar gibi modern felsefeyi içeriden eleştirenler gerekse de postmodernistler tarafından ortaya konulan modern felsefeyi aşma girişimlerinin bir ürünü olmasıdır. Özne – nesne ikiliğinin yarattığı sorunlar bizzat modern epistemenin savunucularının da farkında oldukları meselelerdir.[60] Bununla birlikte belirlenim tartışması modern felsefeye içeriden ya da dışarıdan getirilmek istenen alternatiflerin gelişimi ile birlikte ortaya çıkmıştır.

---

[54] Descartes'ın modern felsefenin temelini attığı *Cogito Ergo Sum* önermesi ile başlayan düşünen özne *res cogitans* ve geride kalan şeyler olarak düşünülen nesne *res extensa* ayrımı. Deniz, s. 224

[55] Henry, **A.g.e.**, s. 158.

[56] Deniz, **A.g.e.**, s. 224.

[57] Belirlenim tartışması, "düşüncelerimizi, isteklerimizi ve eylemlerimizi belirleyen bizzat bizler miyiz yoksa kendimize ait sandığımız tüm bu değerler dış etmenler kaynaklanan bir belirlenim altında mıdır?" şeklinde de formüle edilebilmektedir. Kimi teorisyenler belirlenim tartışmasını, kurucu ve kurulan kavramlarıyla ifade etmektedirler. Bu kavramlarla ifade edildiğinde modern yani felsefi özne öznenin kurucu nitelikte bir varlık olduğunu iddia ederken postmodernistler için kurucu olan dil ve söylemdir. Özne kurucu olmaktan ziyade kurulan olarak değerlendirilmektedir. Veli Urhan, **M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü**, t.y.,(Çevrimiçi) http://www20.uludag.edu.tr/~kaygi/dergi/articles/9_99-118.pdf, 11.08.2012. Ayrıca bkz. Mansfield, **A.g.e.**, s. 23.

[58] Deniz, **A.g.e.** s. 225

[59] Jeffrey Nealon ve S. S. Giroux, **The Theory Toolbox: Critical Concepts for the Humanities, Arts, and Social Sciences**, New York, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2012, s. 40.

[60] Paul Redding, **German Idealism**, 2010, (Çevrimiçi), http://www-personal.arts.usyd.edu.au/paureddi/Idealist_Pol_Phil.pdf, 10.10.2012, s.6

Bizim açımızdan önemli olan husus, bu iki tartışma arasında bir önem sıralaması yapmaktan ziyade aralarındaki sürekliliği tespit edebilmektir. Bu iki tartışmayı bir madalyonun iki ayrı yüzü ya da tek bir tartışmanın iki ayrı boyutu olarak ele almak daha doğru olacaktır. Öznenin çelişkisinin yadsınması – modern felsefenin özneyi diğer varlıklarla birlikte var olduğu gerçek dünyadan koparıp, felsefi bir özneye dönüştürmesi – modern özne kavramını iki boyutlu bir tartışmanın kaynağı haline getirmiştir. Tartışmanın her iki boyutu da modern felsefenin özneyi diğer varlıklarla birlikte var olduğu gerçek dünyadan koparıp, felsefi bir özneye dönüştürmesinin sonucudur. Felsefi özne tasarımı özneyi dış dünyayı önüne nesneler alanı olarak koyan, dış dünyanın bilgisini nesnelerin kendi zihninde oluşturduğu tasarılara göre üreten ve dış dünyayı bu tasarılar doğrultusunda araçsallaştırıp onu dönüştüren mutlak anlamda özgür irade sahibi bir varlık olarak kabul etmiştir. Böyle yapmakla hem öznenin nesne karşısında üstünlüğünü ilan edip özne – nesne ikiliğini yaratmış, hem de öznenin aynı zamanda dış etkenlerden etkilenebilir olduğu gerçeğini yadsımıştır. Sonuç olarak, ortaya çıkan problemlerden biri bilginin öznenin zihninde tasarladığı nesnelerin bilgisi olarak kabul edilmesi nedeniyle öznenin kendisinin bilinebilir olmaktan çıkması iken;[61] diğeri ise nesne karşısında üstünlüğü belirtilen öznenin diğer öznelerle kurduğu ilişkilerin nasıl kavranacağı üzerinde anlaşılamamasıdır. Tüm bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde; zihinsel, etik ve politik düzlemlerde bireyin kendiliği ve failliğini evrensel normlar aracılığıyla açıklama ve düzenleme iddiasındaki modern felsefe ve onun bilgi doktrini postmodernistlerin eleştirileri sonucu inandırıcılıklarını belirli ölçüde kaybetmişlerdir. Bu da bizi insan öznelliğini kavrama ve düzenleme hususunda belirsizlikler içinde bırakmaktadır.

Sonuç

Özne kavramı ile ilgili olarak karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır; kriz durumunda olan bir kavram ve bu kavram hakkındaki tartışmalara müdahil olan üç ayrı teorisyen grubu. Öznenin, öznenin ölümü biçiminde dile getirilen eleştirilerden kurtarılması gerektiğini savunan diğer bir deyişle modern epistemeyi savunmaya devam eden grup, özneyi sorunun parçası görüp kavramın kategorik reddiyesini savunan postmodernistler ve tarihsel bir form olan modern öznenin – felsefi öznenin yerini gerçek öznenin alması gerektiğini savunan eleştirel grup. Çalışmamın sonuç kısmında öncelikle özneliğin krizi olarak adlandırılan durum hakkında ileri sürülen görüşler üzerinde duracağım. Daha sonrasında bu üç grup içerisinde en sonda bahsetmiş olduğum grubun yaklaşımını niçin benimsediğimi ve özne kavramının orijinal anlamını tekrar gözetmenin niçin bu teorisyenlerin benimsemiş oldukları doğrultuda bir katkı niteliği taşıdığına inandığımı dile getireceğim.

Yukarıda bahsi geçen belirsizlikler yani öznelliğe ilişkin farklı konumların varlığı öznenin ölümü ifadesiyle dile getirilen eleştirilere katılalım ya da katılamayalım, günümüzde öznelliğin bir kriz durumunda olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Nitekim Nick Mansfield'ın kendilik (selfhood) ile özdeşleştirerek ele aldığı öznellik kavramı hakkındaki düşünceleri bu iddiaya somutluk kazandırmaktadır:

[61] Palti, **A.g.e.**, s. 65. Ayrıca Bkz. Henry, **A.g.e.**, s. 159.

> *Olaylar ve şeyler bugün artık, bireydeki "kendilik" (self) duyusu, nefes alma ve nabız düzeyiyle anlaşılmaktadır. Ancak aynı zamanda bu kendilik, her şeyden incinebilir, kırılgan, yalıtılmış, güvencesiz olduğuna dair de bir his uyandırır. Kendilik bugün, bu büyük ilgi görmesi nedeniyle galibiyetinin tadını çıkarmaktan çok risk altındadır. ... Yirminci yüzyıl öznellik kuramcılarının sözünü etmeye çalıştıkları şey... kendiliği belirginleştiren – bu belirsiz ve karmaşık duygulardır.*[62]

Descombes de özneye yönelik eleştirileri eleştirdiği çalışmasında öznelliğin günümüzde bir kriz hali içerisinde olduğunu kabul etmektedir:

> *İki tür eleştiri arasında tuhaf bir tereddüt bulunmaktadır. Bir yanda, günümüzün ruhunu kişileri kendilerini özneler olarak düşünmeleri için güçlü bir biçimde cesaretlendirdiği için "öznenin metafiziği"ni suçladığımız ölçüde suçluyoruz. Herkes az ya da çok kendisine şunları söylemeleri hususunda emir altında: Ben düşüncelerimin, arzularımın, eylemlerimin vs. öznesiyim. Ancak biz insanları eğer belirli ölçüde kendilerini "özne" olarak görme yetisine sahip olmasalar bu tür bir algıya düştükleri için asla suçlayamazdık. Diğer yandan, özne kavramının asılsız olduğunu iddia ediyoruz: düşünen, arzulayan, yazan, militan vs. özneye inanmak bir aldanmadır.*[63]

Burada yapmış olduğumuz alıntılar öznelliğe ilişkin güncel algıyı ortaya koymaları açısından oldukça önemlidir. İnsanlar günümüzde bir yandan özne olmaya yani kendi ihtiyaçlarını karşılama ve arzularını gerçekleştirme yönünde hareket etmeye teşvik edilmekte diğer yandan da bu tür eylemlerin asılsız olduğu dile getirilmektedir. İlk bölümde görüşlerine kısaca değinmiş olduğumuz Granel ve Hudis gibi teorisyenler bu durumun aslında öznelliğin hakikatini barındırdığını ve gerçek öznenin hem arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden hem de bu süreç içerisinde başka güçlerin etkisi altına giren varlıklar olduğunu iddia etmektedirler. Oysa tekrar dile getirilmelidir ki söz konusu durum bir kriz durumu olarak algılanmaktadır. Ben bu algının modern epistemenin ve onun başlıca eleştirmeni olarak ortaya çıkan postmodern epistemenin ortak ürünü olduğunu düşünüyorum. Her iki episteme de gerçek özne arayışında olan teorisyenlerin aksine özne kavramının kökeninde yer alan iki yönlülüğü yadsımaları nedeniyle bu tür bir algının ortaya çıkmasına yol açmışlardır. İnsanı sadece arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda diğer tüm varlıkları nesneleştiren araçsal akla göre hareket eden bir varlık olarak tanımlayan modern epistemologlar; öznelliği sadece bir şeyin öznesi olma biçiminde tanımlamışlardır. Öznelliği dil içerisindeki bir konuma ya da iktidar tarafından biçimlendirilen söylemin belirlenimi altında olumsal bir biçimde kurulan bir varlığa indirgeyen postmodernistler ise yalnızca bir şeye göre özne olma anlamını kabul etmişlerdir. İlk gruptakiler tahakküme yönelik, egemen özne anlayışını dile getirirken ikincisindekiler de daima bağımlı olma durumunu veri alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Birbirine zıt iki dünya görüşünü dile getiren bu tercihler daha önce de belirtildiği gibi öznelliği monist bir bakışla açıklamaya çalışmaları nedeniyle ortak bir yaklaşıma sahip olmaktadırlar. Bu tür bir dışlayıcı tavra sahip iki fark-

---

[62] Mansfield, **A.g.e.**, s. 12.
[63] Descombes, **A.g.e.**, s. 121.

lı öznellik anlayışının etkili olması ise öznellik kavramının kriz içerisinde olmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak da ne modern anlayış doğrultusundaki rasyonel özne eskisi kadar sağlam bir zeminde hareket etmekte, ne de söylem tarafından kurulan özne insanların özgür olma ve kendilerini gerçekleştirme çabaları ile uyum göstermektedir.

Bu ortamda Hudis ve Granel'in savunmakta olduğu türden bir gerçek özne arayışı içerisinde olmak hem bir şeyin öznesi olma hem de bir şeye göre özne olma konumunu birden barındırabilen bir öznellik anlayışına sahip olmayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda öznenin kökeninde yer alan iki anlamlılığı vurgulamak faydalı olacaktır. Özne kavramının paradoksal bir kökene sahip olması, kavramın dile getirdiği varlığın toplumsal gerçeklik içindeki konumunu yansıtması açısından olumlu bir nitelik olarak değerlendirilmelidir. Bizler somut yaşam içerisinde çeşitli alanlarda özne olarak kendimizi o alanları etkileyen koşullar çerçevesinde kurarız. Kendi tercihlerimizi yapıp bu doğrultuda harekete geçerken bilinçli olarak ya da olmadan çeşitli toplumsal yapıların ya da iktidar odaklarının etkisi altında olabiliriz. Bu durum yine de kendi sorularımızı sormamızı ve kendi yanıtlarımızın peşinde koşmamızı engellemez. Bu yüzden gerçek özne arayışı içinde olmak yani öznelliği hem egemen hem de bağımlı bir varoluş biçimi olarak tanımlamak toplumsal ilişkileri anlamak açısından da gereklidir. Yine bu yüzden sosyal bilimlere ilişkin kabullerimizi de bu yönde yani paradoksal yapısı içindeki gerçek özne kabulüne dayanarak biçimlendirmekte fayda vardır. Toplumsal ilişkileri somutluğu içinde anlayabilmenin temelinde bu ilişkileri biçimlendiren ama aynı zamanda bu ilişkiler tarafından şekillenmekte olan gerçek özne perspektifine ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

• Allen, Amy, "Power, Subjectivity, and Agency: Between Arendt and Foucault," **International Journal of Philosophical Studies**, Cilt 10, No:2, 2002, s. 131 – 149

• Balibar, Etienne, "The Subject", **in: Umbr(a): Ignorance of the Law**, Çev. Roland Vegso, Cilt: 1, 2003, s. 9-22.

• Becermen, Metin, **Aristoteles'in Varlık Felsefesi**, http://felsefe.kku.edu.tr/belgeler/ders/Aristoteles/varlik_Aristo.pdf, İndirilme Tarihi: 04.02.2013.

• Benhabib, Şeyla, **Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkılar**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

• Bracher, Mark vd. (Der.), **Lacanian Theory Of Discourse: Subject, Structure, and Society**, New York, New York Universty Press, 1994.

• Carr, David, **The Paradox of Subjectivity: The Self in the Transcendental Tradition**, Oxford, Oxford University Press,1999.

• Deniz, Şefik, "Öznelcilik ve Eleştirisi," **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, No 2, Aralık 2006, s. 219-230.

• Descombes, Vincent, "Apropos of the "Critique of the Subject" and of the Critique of this Critique," **Who Comes After The Subject?**, Ed. By Eduardo Cadava, P. Connor and

J. L. Nancy, New York, Routledge, 1991, s. 120-135.

• Donnelly, Michael, **Micheal Foucault: Philosopher**, (Der.) Ewald, François, Hertfordshire, Wheatsheaf, 1992, s. 199 – 204.

• Granel, Gérard, "Who Comes after the Subject?," **Who Comes After The Subject?**, Ed. By Eduardo Cadava, P. Connor and J. L. Nancy, New York, Routledge, 1991, s. 148-156.

• Heartfield, James, **The "Death of the Subject" Explained**, Sheffield, Sheffield Hallam University, 2006.

• Heller, Agnes, "Death of the Subject," **Thesis Eleven**, Cilt: 25, No: 1, 1 Haziran 1990, s. 22-38.

• Henry, Michel, "The Critique of the Subject," **Who Comes After The Subject?**, Ed. By Eduardo Cadava, P. Connor and J. L. Nancy, New York, Routledge, 1991, s. 157-166.

• Hudis, Peter, "The Death of the Death of the Subject," **Historical Materialism**, Cilt: 12, No: 3, s. 147-168.

• Lyotard, Jean-François, "Sensus Communis:The Subject in *statu nascendi*", Trans. Marian Hobson, **Who Comes After The Subject?**, Ed. By Eduardo Cadava, P. Connor and J. L. Nancy, New York, Routledge, 1991, s. 217-235.

• Mansfield, Nick, **Öznellik: Freud'dan Haraway'e Kendilik Kuramları**, Çev. H. Çetinkaya, R. Durmaz, İzmir, Aralık, 2006.

• Nealon, Jeffrey ve S. S. Giroux, **The Theory Toolbox: Critical Concepts for the Humanities, Arts, and Social Sciences**, New York, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2012, s. 35-50.

• Palti, Elias, "The "Return Of The Subject" As a Historico - Intellectual Problem," **History and Theory**, Cilt 43, Şubat 2004 s. 57-82.

• Ransom, John S., **Foucault's Discipline: The Politics of Subjectivity**, London, Duke University Press, 1997.

• Redding, Paul, **German Idealism**, 2010, (Çevrimiçi), http://www-personal.arts.usyd.edu.au/paureddi/Idealist_Pol_Phil.pdf, 10.10.2012.

• Sarup, Madan, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

• Shaw, D. Gray, "Happy In Our Chains? Agency And Language In The Postmodern Age," **History and Theory**, Cilt 40, No: 4, Aralık 2001, s. 1-9.

• Urhan, Veli, **M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü**, t.y.,(Çevrimiçi) http://www20.uludag.edu.tr/~kaygi/dergi/articles/9_99-118.pdf, 11.08.2012.

• Weidner, Jason R., "Governmentality, Capitalism, and Subjectivity," **Global Society**, Cilt 2, No: 4, Ekim 2009, s. 387-411.